

תוכן העניינים

7	מבוא
19	לחשוב כפילוסוף
	להתבונן 21
	שאיילה 23
	מה היא שאלה פילוסופית? 29
	לייסד 36
43	להחזיק בעמדה פילוסופית
	שתי שאלות לפילוסוף 43
	הפילוסופיה 'שלי' 50
	בעייתיות פילוסופית וטיפולוגיה פילוסופית 52
	פילוסופיה סבירה 55
	מדוע פילוסופיה זו ולא אחרת? 60
	עמידות קיומיות ועמדות פילוסופיות 62
68	ליצור יצירות פילוסופיות
	אידאות 68
	מן האידאה אל המושג 70
	עצמים אידאיים 74
	מן האידאה אל העצם האידאי 77
	עצמים אידאיים הולמים 80
	אומנים של אידאות 82
	אומני האידאות והקורפוס הפילוסופי 86
	קבלה, דחייה, התעלמות 87
	אומנים מטפיזיקאים 94

- 102 ללמוד וללמד פילוסופיה
ידע הידיעה, ידע העשייה, ידע הפעולה, ידע ההוויה 102
תלמיד-מורה, סטודנט-מרצה, בן שיח-בן שיח 108
על הקריאה הפילוסופית 117
- 128 לחיות כפילוסוף
לחיות מהפילוסופיה 128
לחיות כפילוסוף 133

מבוא

במה יעסוק הספר. לא בתכנים הדוקטריניים השונים של הפילוסופיה, כפי שמוצאים אותם בתולדות הפילוסופיה, אלא בדרכים לדעת, לעשות, לפעול ולחיות – הדרכים שהפילוסופים מתמסרים באמצעותן לפעילותם הייחודית. הפילוסופיה לא תידון כאן כהתחקות אחר התורה האמתית היחידה וגם לא כהתפתחות האורגנית והאנציקלופדית של תחום דעת המצוי בהתקדמות מתמדת, אלא כעיסוק שהפילוסופים מתמסרים לו, כפעילות אשר לה הם מקדישים את עצמם, כשדה הכוונות והפעולות הפילוסופיות.

קיים תחום של הפעילות האנושית שבו אנשים פועלים כפילוסופים, והתחום הזה של הפעילות האנושית הוא הקרוי פילוסופיה. בעניין זה אני מרגיש תמימות דעים מלאה עם אחת האמירות הגאנויות-הבנליות של ויטגנשטיין: 'הפילוסופיה אינה אחד ממדעי הטבע [...] הפילוסופיה אינה

תורה אלא פעילות' (*Tractatus Logico-Philosophicus*, 4.111, 4.112).

הנה אפוא ספר על הפילוסופיה, ספר שבו ההתייחסות אל הפילוסופיה היא כאל מקצוע, עיסוק, פעילות שמתמסרים לה אלה המכונים פילוסופים. ברור שכמה וכמה היבטים של הפעילות הזאת אינם פילוסופיים במובהק. מוצאים אותם גם בתחומים אחרים של הפעילות האנושית: בחברה, במדע, באמנות, בהיסטוריה, במשפטים, בפוליטיקה, בדת, בחינוך. המייחד את הפעילות הפילוסופית הוא מכלול של תכונות אופייניות, כגון ההתרחקות ממושג ההסתכלות, הרפלקסיביות, ובייחוד העונג הנובע מעיסוק באידאות ומבניית עצמים העשויים אידאות, שהם ייחודה של הפעילות הפילוסופית. ואכן, הפעילות הפילוסופית, בייחוד היא, מעמידה במבחן את מוצקות האידאות. חומרי הגלם של הפילוסוף הם האידאות, בדיוק כשם שהצבעים והצורות הם החומרים של הצייר, והצלילים והמקצבים הם חומריו של המוזיקאי. הפילוסוף נאחז באידאה שמעניינת אותו, שמעוררת את סקרנותו, שחשובה בעיניו, והוא ממצה אותה עד תום כדי לראות כיצד היא מחזיקה מעמד בתוך מכלול כזה או אחר של אידאות, שיחסית אליו הוא מבקש להציב אותה. כך מעמיד הפילוסוף במבחן את האידאות של הצדק, האמת, הטוב, היפה ועוד אידאות רבות המתקשרות אל אידאות האם האלה –

מבוא

אידאות הנוגעות לכולנו – אך הוא מפנה אליהן את תשומת לבו הייחודית. אומנים של אידאות – כך מתגלים הפילוסופים בייחודם היצרני. וגם אם הפקת יצירות העוסקות באידאות אינה ההיבט היחיד של פעילותם כפילוסופים, אין ספק שהיא ההיבט החשוב והמעשיר ביותר של פעילותם. והנה הערה: אני מדבר כאן על פילוסופים כאילו הם קבוצה אנושית הומוגנית ותחומה בבריור. ולא היא. קשה להניח בסל אחד את ניטשה ואת מאך, את פרגה ואת הוסרל, את היידגר ואת ויטגנשטיין, שלא לדבר על פילוסופים מוקדמים יותר. והדברים נכונים לא רק מנקודת הראות של תורתיהם אלא גם באשר לאופן תפיסתם את הפעילות הפילוסופית ולדרך שבה הם מתמסרים לה. כשאני מדבר כאן על פילוסופים ככלל, אגב מעבר מתקופה אחת לאחרת, ממוקם אחד לאחר, אני מודע לגמרי לפערים, להבדלים, לקונפליקטים ולניגודים. מעמדם של הפילוסופים, אופן הקיום שלהם, אפילו מקצועם – כל אלה השתנו במשך מאות שנים, ומהיבטים רבים נבדלים זה מזה סוקרטס של כבר השוק ותומס אקווינס של הקסת, קאנט של הקתדרה ופילוסוף זה או אחר של מרקע הטלוויזיה. זה למעלה ממאתיים שנים רוב הפילוסופים (שופנהאואר, קירקגור וניטשה הם שלושה יוצאים מן הכלל מפורסמים), מתפרנסים מהוראת פילוסופיה. זו הפכה להיות מקצוע בשכר והתמחות, על כל החובות והאילוצים הנובעים מכך.

ואף על פי כן מאז ההוגים הקדם-סוקרטיים הפילוסופים מחברים יצירות אידאיות, סוללים נתיבים במחשבה ואינם רק מעבירים ידע או מפרשים אותו. כשאני מדבר על הפעילות הפילוסופית ועל הפילוסופים, כוונתי בעיקר ליצירתיות שלהם. היוצרים האלה של מוצרים אידאיים חדשים הם בעיניי הפילוסופים של כל הזמנים. המאחד אותם הוא התחום המשותף של גישות, עמדות, פעולות ותגובות, שנראים לי פילוסופיים בעליל. יש ביניהם קו דמיון 'משפחתי' המאחד אותם באותה מסגרת. תהא אשר תהא הדרך שבה הם עושים זאת, כולם מעבדים אידאות. בחינת הפילוסופיה כעשייה הבאה לידי ביטוי בהפקת יצירות רעיוניות, כפעילות יצירתית שהפילוסופים מתמסרים לה, היא הדרך הטובה ביותר לתפוס את אחדותה ולהבחין ברבגוניותה.

מניין אני יודע את מה שאני יודע על הפעילות הפילוסופית, על מה שעושים הפילוסופים? כאן אני נסמך על שני מקורות עיקריים. האחד, כמורה לפילוסופיה התודעתית לקורפוס הפילוסופי, לתורות, לתחומי הדעת ולחיי הפילוסופים. השני, היות שאני מחשיב את עצמי פילוסוף פעיל, יש לי היכרות קיומית עם עצמי. הווה אומר שכדי לשפוך אור על הוויית הפילוסופים ומעשיהם – על מה שהם ועל מה שהם עושים – אני בוחן את יצירותיהם ואת

מבוא

מה שאני יודע עליהם, ואני מתבונן גם בעצמי בשעה שאני מתמסר לפעילות הפילוסופית. אני גם היוצר וגם התוצר של עשייתי. כשאני מדבר על הפילוסוף, גם על עצמי אני מדבר, על מה שאני יודע על הפילוסופיה, על הניסיון שלי עצמי בפעילות הפילוסופית, על דימוי הפילוסוף בעיניי, על מה שהוא, על מה שהוא עושה, על מה שהוא רוצה, על מה שהוא יכול. כמובן, איני מתכוון לומר שאני רואה בעצמי את אמת המידה לכל פעילות פילוסופית, אלא רק אחת מהתממשויותיה האפשריות. אני משתמש כאן בעצמי כדי להתעלות על עצמי, כמו שלב של סולם שהרגל מתייצבת עליו כדי לטפס גבוה יותר.

אינני משלה את עצמי שאני אובייקטיבי, אני רק מקווה לשקף איזו בין־סובייקטיביות פילוסופית. איני מניח שכל פילוסוף יזהה את עצמו לגמרי במה שאני אומר על הפילוסופים, אך אני מקווה שימצא קווים המשותפים לנו. וכשהוא לא יזהה את עצמו, אולי הדברים שאני אומר ימריצו אותו לחשוב על מה שהוא בעיני עצמו. לא אני הוא שמעניק את התואר 'פילוסוף'. אני יכול רק לומר מה אני עצמי מבין ב'להיות פילוסוף'.

בכל מקצוע יש משהו משותף לכל העוסקים בו ויש משהו ייחודי לכל אחד מהם. זה הדבר שהאדם מטביע בו את חותמו האישי. אני כותב את הספר הזה על פעילות הפילוסוף כפי שאמין היה כותב ספר על פעילות האמן או רופא על פעילות הרופא. יהיו בו תיאורים העוסקים בהיבטים הציבוריים המשותפים של הפעילות הזאת, ומנגד יהיו בו היבטים אישיים יותר, המדגישים את היחס האישי אל הפעילות הזאת.

יהיו שיטענו נגדי שאני הוא הבוחר, על פי האינטרסים וההעדפות שלי, את הפילוסופים שאני מדבר עליהם, אלה המשמשים לי דגמים ונקודות התייחסות במאמצי להבין את הפעילות הפילוסופית. על כך אשיב בהסכמה מלאה. אמת ויציב. אני הוא שבוחר אותם. אני חולף על פני רבים ונעצר דווקא אצל אלה, התואמים את ההבנה שיש לי בדבר הווייתם ועשייתם של הפילוסופים. והיות שבעיני הפילוסופיה היא בעיקרה הפעילות שהפילוסופים מתמסרים לה, אין לי אלא לבחון אותם על פי מעשיהם. מכאן שמלכתחילה איני פוסל שום פילוסוף מנימוקים עיוניים, יהא התחום הפילוסופי שלו אשר יהא, כל עוד הוא מתמסר לפעילות הפילוסופית בדרך שתואמת בעיניי את הפעילות הזאת.

ברור כי מאז ומננו של תלֵס ועד ימינו חלו שינויים באופן היותם ועשייתם של הפילוסופים. הידע התרחב, נקודות הראות השתנו, ובייחוד – השאיפות נעשו צנועות יותר. כבר זמן רב שהפילוסופים אינם עוסקים עוד בכל הניתן לדעת. הם למדו להגביל את שאיפותיהם ואת תחום עיסוקם. בכל זאת אנו מוצאים אצל רובם, תהא השתייכותם הפילוסופית אשר

מבוא

תהא, דרכי עשייה ופעולה המסרטטות יחד דמות של פילוסוף במה שהוא ובמה שהוא עושה.

בהצגה זו של הפעילות הפילוסופית איני צועד בעקבות סדר כרונולוגי כלשהו ואיני נאחו בקרבה שבין תורות או בין שיטות. אני מטייל לי ברחבי הקורפוס הפילוסופי כמו שמטיילים במוזאון שהוא בעת ובעונה אחת גם סדנה, המלא עצמים עשויי אידאות המוצגים להערצה, להערכה, ואם הדבר מסתייע – גם לשימוש. בתוך ניסיון בלתי פוסק להבין מה הוא פילוסוף ומה הוא עושה אני צועד בספר הזה במסלול סבוך, המתפתל לאורך זמן הפילוסופים ובמרחב הפילוסופי שבו הם מתבטאים, ואני מביא בחשבון את הפערים ואת ההבדלים שביניהם. אני פילוסוף, שום דבר פילוסופי אינו זר לי, כל מה שקשור לפעילות פילוסופית מעניין אותי ומשמש אותי.

אפשר בהחלט לטעון נגדי שאני מתעכב על הראשונים יותר מעל האחרונים, שאני מתקשר אל העבר הפילוסופי יותר מאל היצירה הפילוסופית העדכנית. אני מקבל את הטענה. יתרה מזו, אני תובע לי אותה – לא מתוך שמרנות אלא מפני שאני סבור שכבר משחר התהוותה הפעילות הפילוסופית הייתה ועודנה, מעצם טבעה, פעילות מסורתית, פעילות המעוגנת במסורת. ודאי שאיני רוצה לומר בזאת ששום דבר חדש אינו מתרחש בפילוסופיה. אני כן רוצה לומר שלשום חידוש פילוסופי אין משמעות אלא ביחס למה שכבר חשבו ואמרו בעבר, וגם שעל כל חידוש לעמוד בהצלחה במבחן הזמן. הפילוסופים שזה מקרוב באו, גם אם הם מורדים במה שכבר היה, אינם תלויים פחות בקודמיהם, והחדשנות שלהם יכולה להתפתח רק יחסית למצע הישן. בסופו של דבר כשמדובר באידאות פילוסופיות, שהן חומר הגלם הפילוסופי, אנחנו תמיד בתוך הדברים עצמם.

מכאן החשיבות שהפעילות הפילוסופית מייחסת לעברה. בדרך כלל הפיזיקאי במעבדתו או הרופא במרפאתו מתייחסים אך ורק למצב העכשווי של תחומם; הם שקועים בהווה של אומנותם. לא הפיזיקאי ולא הרופא סבורים שעליהם ללמוד מן העבר הרחוק של תחומם לצורך עיסוקם בהווה. וכשקורה שהם מתעניינים בכל זאת בעבר של תחום הדעת שלהם, הסיבות הן בדרך כלל סקרנות היסטורית או בידור.

האם קיים מצב עכשווי של הפילוסופיה שיכול לשמש מסגרת התייחסות להוגים של תקופה מסוימת? התשובה חיובית כשמדובר בתחומי מחקר מסוימים ומיוחדים מאוד, כגון הלוגיקה הצורנית ופילוסופיות המדעים השונות. לאלה יש תוקף אך ורק כאשר הן מתייחסות למצב העכשווי של הנושאים שהן עוסקות בהם. אך כאשר מדובר בבעיות יסוד, במחשבה על העקרונות, במעבר מן הוגיניטיבי אל האתי, בהערכה אסתטית – העכשוויות

מבוא

הפילוסופית היא דיאכרונית וסינכרונית בעת ובעונה אחת. פופר משוחח עם אפלטון, לא רק עם קרנפ; היידגר מסתייג מהגל לא פחות משהוא מסתייג מהוסרל; ניטשה מערער על קאנט תוך שהוא מתבסס על פילוסופים קדם-סוקרטיים; שליך הנארפוזיטיביסט נתלה בסוקרטס; אוקהם מדבר אל לבם של כמה וכמה פילוסופים של הלשון בני דורנו. ואפילו הפילוסופים הנאחזים לכאורה רק בבני דורם מגלים במהרה, כשסוף סוף עולה על דעתם להרים את הראש מעל שדה הקרב הצר שלהם, שרבות מן הדלתות שאליהן הם מתפרצים כבר פתוחות, דבר שאינו צריך כמובן למנוע מהם בשום צורה להתמסר למה שהם עושים, אבל נותן תחושה נכונה יותר של הפרופורציות.

מכאן שהפילוסופים קשורים לעברם לא רק בקשר היסטורי אלא גם בקשר אורגני. כשהם פונים אל העבר של תחומם באמצעות הטקסטים שהעבר הזה העביר לידיהם, הם אינם פועלים רק כהיסטוריונים של הפילוסופיה. הם קוראים ומפרשים את הטקסטים המעניינים אותם עכשיו, טקסטים שהם עושים בהם שימוש ישיר בפיתוח הגותם העכשווית. בענייני פילוסופיה אין התיישנות מוחלטת. אל כל אידאה ואל כל תורה אפשר לחזור, אפשר להמשיך אותן, ואפשר לשלב אותן. מן הבחינה הזאת הפילוסופים קרובים לאמנים יותר מלמדענים, מפני שעם ההכרה שלהם בכעין מצב עכשווי של אמנותם, כלומר בצד ההבחנה בין מה שנהוג לעסוק בו לבין מה שאין עוסקים בו עוד, הם סבורים בכל זאת ששדה אמנותם פתוח לגמרי, שהרי הערכת יצירה אינה תלויה בתקופה שבה היא נכתבה, אלא בהשפעה שיש לה עכשיו. ומכאן ההצדקה שיש לעוסקים בפילוסופיה לנוע בחופשיות על ציר הזמן של הפילוסופיה על פי הצרכים העיוניים שלהם.

ההתייחסות האורגנית הזאת של הפילוסופים לעברם מובילה אותי להתמקד בשתי אידאות הממלאות גם בימינו תפקיד חשוב בתחום הפעילות הפילוסופית: רעיון המסורת הפילוסופית ומושג הקורפוס הפילוסופי. מסורת קיימת כאשר אין מתעלמים מן העבר. האפשרות להתחבר לכל שלב של המשך הפילוסופי מבוססת על הרעיון (שבמקרים רבים הוא רק משתמע) שקיימים מוקדים של בעיות פילוסופיות התקפות בזמן. יש מונחי יסוד מופשטים (אמת, צודק, טוב, יפה וכו'), המהווים את המצע שהבעייתיות הפילוסופית מושתתת עליו. במובן זה מדברים על המסורת הפילוסופית כמין פיגום תמך שהבעיות הפילוסופיות היסודיות והפתרונות המוצעים להן נצמדים אליו.

כמובן אין בכך לומר שכל הבעיות הפילוסופיות מוצגות תמיד באותם מונחים וגם לא שהפתרונות המוצעים להן חוזרים על עצמם ואינם משתנים. הכוונה היא שאפשר לקשור את הבעיות הפילוסופיות במהלך התפתחותן

מבוא

למבנים אידאיים הקיימים כבר מראשיתה של המחשבה הפילוסופית (במערב). במשמעות זו ראוי להבין את הערתו המפורסמת של וייטהד שכל הפילוסופיה (המערבית) אינה אלא אוסף של הערות שוליים על יצירתו של אפלטון. אין הכרח להבין מכך שהכול כבר נאמר, אלא שאת כל מה שנאמר וגם את כל מה שיוכל להיאמר בענייני פילוסופיה יהיה אפשר לקשור למין מבנה כללי של הבעייתיות הפילוסופית כפי שהוחל בפיתוחה ביוון מאז ההוגים הקדם-סוקרטיים. במילים אחרות, אפשר להציב כל חידוש פילוסופי, ולו הקיצוני ביותר, בתוך הקשר רעיוני שכבר פותח ועובד.

אפשר להשיג על דבריי ולומר שהאמונה הזאת במסורת פילוסופית היא ייחודית לי ופילוסופים רבים אינם מקבלים את העמדה הזאת, אלא תופסים את הפילוסופיה כתחום דעת מתהווה, המתקדם ומשתפר עם הזמן. בעיני הפילוסופים האלה הקשר לעבר הוא אקראי ולא מהותי, שימוש שהוא ביסודו רטורי ולא עיוני. לי עצמי נדמה בכל זאת שכל פילוסוף המציב את הגותו בהקשר בעייתי רחב יותר, שבו אין משקל לכרונולוגיה של היצירות אלא להקשרן האידאי, מסכים, ולו במשתמע, לרעיון הזה של מסורת פילוסופית המשמשת עמוד תמך לבעייתיות הפילוסופית שלה מעבר לניסוחים השונים של הבעיות ושל הפתרונות המוצעים להן.

נראה לי שסוקרטס – לו נולד אלפיים וארבע מאות שנים מאוחר יותר אך ניחן באותו ייחוד אישי, אותה עצמאות מחשבתית ואתה עצמה של אופי – היה אומר בלשון ימינו ובמושגים המוכרים לנו את מה שהיטיב לומר בזמנו. מנקודת הראות של פעילותו הפילוסופית, לו חי היום, היה אותו 'דג חשמל' שהיה בשעתו, המהמם את בן שיחו ואינו מרפה ממנו עד שהלה יודה שאינו יודע את מה שחשב תמיד שהוא יודע ועד שיסכים שהדבר החשוב הוא לחיות היטב, לציית לחוקי המדינה אפילו אינם צודקים ועוד כיוצא באלה. לרעיון הזה של מסורת פילוסופית מתקשר באופן טבעי מושג הקורפוס הפילוסופי, כלומר מכלול הטקסטים הפילוסופיים הממשיכים להתקיים זה בצד זה בעכשוויות שלהם, יהא רגע היווצרותם אשר יהא. בעניין זה ארחיב בהמשך, כשאעסוק בעשייה הפילוסופית. אך כבר כאן אני מבקש לקשר בין מושג הקורפוס לבין רעיון העכשוויות, האי-התיישנות של הבעייתיות הפילוסופית ושל הטקסטים העוסקים בה. שום פיזיקאי לא יעלה על דעתו ללמוד פיזיקה על ידי קריאת כתביו של ניוטון וגם לא להשתמש בהם במישירין כדי לפתח תאוריה פיזיקלית כזאת או אחרת. באותו אופן שום רופא בימינו לא ילמד את אומנותו על סמך יצירותיו של גלנוס. אך הפילוסופים קוראים את אפלטון ואת אריסטו, את דקרט ואת שפינוזה, את קאנט ואת הגל, את הוסרל, פרגה ורסל לא רק בשל העניין ההיסטורי אלא בעיקר בגלל העניין המהותי שיש גם כיום בטקסטים האלה כשלעצמם.

מבוא

אפילו בחוגים שאינם מתקשרים באופן מיוחד למסורת הפילוסופית הטקסטואלית אוהבים להכיר באבות מקדימים, ולו רק כדי לחזק את החידוש שהם מבקשים להכניס על ידי קשירתו לתורה שכבר פותחה בעבר. בפילוסופיה הקוגניטיבית למשל נהנים לזהות את טביעות אצבעותיהם של הובס ולייבניץ; בפילוסופיה של הלשון והרוח את חותמו של דקרט, בפילוסופיה של הביולוגיה את רישומו של אריסטו, בפילוסופיה של המוסר את עקבותיו של קאנט, בפילוסופיה של ההיסטוריה את אלה של הגל וכן הלאה.

רוב הפילוסופים, ואולי כולם, מסכימים בדרך זו או אחרת, באופן גלוי או באופן סמוי, עם קיומה של מסורת פילוסופית, ובכך בדיוק הם קושרים את עצמם לקורפוס הפילוסופי. אפילו הפילוסופים החדשניים ביותר, הללו שמפעמת בהם תחושה עמוקה שהם פורצי דרכים חדשות, חשים צורך לסמן במפורש את התנתקותם מהמסורת, ובכך הם מכירים דווקא בתמידיותה. איני סכולטיקן, אמר דקרט, ומאחורי ה'אני חושב' (*Cogito*) שלו כבר מסתמן הנזיר גוילון, שמאחוריו מהלך אוגוסטינוס, שמאחוריו נמצא פלוטינוס, החוסה בצלו של אפלטון. בזאת איני רוצה לומר שאין כל חדש תחת שמש הפילוסופיה, אלא שהחדש בפילוסופיה מתבסס על הישן, ואין לו מובן אלא כהמשך וכסטייה ביחס לישן.

הקורא ימצא בספר הזה נושאים המעסיקים אותי זה כבר ואשר נדרשת להם, אמנם בהיבטים אחרים, באכסניות אחרות. חזרה לרעיונות של עצמנו, פירושם, הרחבתם, התעמקות בהם – אלה דברים שכולנו עושים כל עוד יש לנו הרגשה שאנחנו מתקדמים בדרך הנכונה ואיננו מתקבעים באורתודוקסייה נוקשה ובלתי מתפשרת המשתקת אותנו. על פי ברגסון הגותו של פילוסוף – סביכה ככל שתהיה – מטרתה (לעתים קרובות ואולי תמיד) לבטא ולפתח אינטואיציה ייחודית משלו. את האינטואיציה הזאת הוא חותר לבטא באופן המלא ביותר, ולכן הוא עוסק בה כל חייו במאמץ בלתי פוסק להגדיר, לתחום ולנסח אותה טוב יותר.

נדמה לי שהאינטואיציה המדריכה אותי בפעילותי הפילוסופית מתבטאת בשאלה כפולה המעסיקה אותי מאז ומתמיד: בעיית הפילוסופיה ובעיית הפילוסוף. לשון אחר, מה היא אותה פעילות אשר לה אני מתמסר, אותה פעילות אשר בה אני עוסק כל חיי, אותה פעילות שלצורך הפישוט אנו מכנים 'פילוסופיה'? ומה פירוש להיות פילוסוף, להיות אומן של אידאות, להיות אוהב החכמה? אכן, הפילוסופיה עצמה, הפעילות הפילוסופית כפשוטה, היא שהייתה מאז ומתמיד מושא התהייה, העניין והחקר המוערף שלי: מה היא הפילוסופיה? מה הם הפילוסופים? מה עושים הפילוסופים?

מבוא

את ההתייחסות הפילוסופית הזאת לבעיית הפילוסופיה אפשר לתפוס כצמצום וכהרחבה בעת ובעונה אחת. כצמצום תחילה מפני שכשמתאמצים להבין את הפעילות הפילוסופית כשלעצמה, אין עוסקים בבעיות הפילוסופיות הגדולות, בבעיות הנוגעות להוויית האדם, לידיעתו, לעשייתו, לפעילותו. זאת ועוד, כשמציגים את שאלת הפילוסופיה מבפנים, אין פונים לציבור הרחב ואפילו לא לכל אלה המצפים למהו מהפילוסופיה, אלא לקהל מיוחד יותר – למקדישים עצמם לפעילות זו. והרי לנו צמצום כפול: טווח העיון וקהל היעד. אלא אם נחשוב – ואני איני היחיד שחושב כך – שהפעילות הפילוסופית ודרך הפעולה וההוויה שהיא גוררת הן כשלעצמן בעיה פילוסופית, שלא לומר הבעיה הפילוסופית בה"א הידיעה. ואכן, בעיני רבים מן הפילוסופים השאלה הפילוסופית הגדולה הייתה מה היא הפילוסופיה, במה היא עוסקת ולמה היא משמשת. והניסיונות להשיב על השאלה הזאת לא פסקו עד עצם היום הזה. פילוסופים – מאז סוקרטס ועד ימינו אלה (ובהם אריסטו, ניטשה, הוסרל ורבים אחרים) – שאלו את עצמם מה היא הפילוסופיה, מה הוא הפילוסוף, מה מבדיל בינו ובין הסופיסט, הרטוריקן, המלומד, האמן, כוהן הדת, ובייחוד – למה הוא משמש. שאלות אלה העסיקו ועדיין מעסיקות רבים. קיצורו של דבר, טווח הדיון בשאלה הפילוסופית מוגבל רק למראית עין. אשר להגבלת הקהל – ברור שההגבלה הזאת קיימת תמיד. פילוסופים רבים מקוים, בכל השאלות שהם עוסקים בהן, לפנות לציבור הרחב, לכלל היצורים החושבים, אך בסופו של דבר הם אינם מצליחים לגעת אלא במי שמתעניינים בהם, ובמקרים רבים מספרם של אלה מצומצם מאוד.

הגישה הפנימית הזאת לפילוסופיה נראית לי חשובה לא רק להבנת הוויית הפילוסופים ומעשיהם, אלא בעיקר מפני שהיא מאפשרת לנו להשיג את טווח השפעתה של הפעילות הזאת ואת מגבלותיה, והדברים אמורים הן על המטרות המוצבות הן על היומרות שמהן צריך להימנע. הניסיון להבין מה היא הפעילות הפילוסופית מסייע להבין טוב יותר מה היא איננה, ובעיקר מה אי-אפשר לצפות ממנה. הבהרתן של מגבלות הפילוסופיה מבטיחה בסופו של דבר גם את התחום הייחודי של פעילותה. דיון זה על הפעילות הפילוסופית אינו מכוון רק לפילוסופים המתמסרים לה, אלא גם למתעניינים בפילוסופיה ולמשתמשים בה: זאת מהות הפילוסוף, אלה מעשיו, זה רצונו, זאת יכולתו.

בחרתי להתמקד בבעיות הגלומות בפעילות הפילוסופית כפי שאחרים בוחרים להתמקד בבעיות של לוגיקה, אתיקה או אפיסטמולוגיה. אני משתאה לנוכח הפעילות הזאת, שנראתה לי תמיד מובנת מאליה אך גם יוצאת מן הכלל, פעילות שנראית לי גם מחויבת המציאות וגם לא הכרחית מהותית,

מבוא

פעילות המעוררת בעיות רבות משהיא מקווה לפתור. באופן שבו אני תופס אותה הפילוסופיה, נוסף על היותה ידע, היא גם דרך לעשות, לפעול, לחיות, להיות, דרך להתבונן בעולם שלך ולמקם את עצמך בתוכו. והתכנים העיוניים שהפעילות הזאת יוצרת, נוסף על גיונם והעניין העיוני שהם מספקים, אין להם מובן אלא כאשר מתייחסים לפעילות הזאת עצמה. מבחינה זו האמת של הפילוסופיה שוכנת בפעילות שלה אף יותר משהיא שוכנת בתכנים העיוניים שהיא יוצרת ומעבירה. זה הדבר שאני מנסה לומר, זה הדבר שאני מנסה בכל פעם לומר טוב יותר.

אל הפעילות הפילוסופית אפשר לגשת מזוויות שונות, מבחינת מהותו של הפילוסוף, הידע שלו, עשייתו, התנהגותו. אפשר לשקול גישה פסיכולוגית, גישה סוציולוגית, גישה היסטורית וגם גישה פילוסופית צרופה.

הגישה הפסיכולוגית מדגישה את אישיותם של הפילוסופים, את המניעים האישיים שרותמים אותם לפעילות הזאת, את האופן האישי והייחודי שבו הם פועלים ומגיבים. מנקודת הראות הזאת הגיון ביצירות משקף גיוון פסיכולוגי, הבלד בין מזג למזג: אופטימיות לעומת פסימיות, סגפנות לעומת תאוות חיים, עצבות לעומת עליזות, רצינות לעומת אירוניה וכן הלאה. לבסוף מגיעים למין דיוקן פסיכולוגי של הפילוסופים, והוא מבקש להסביר את פועלם כתלוי בטבעם, באופיים ואפילו בילדותם המוקדמת. השונות הפסיכולוגית הזאת מוצאת לה ביטוי בעמדות הקיומיות השונות ובדרכים השונות להתמקם בעולם, בין בהסכמה עמו בין בביקורת עליו.

הגישה הסוציולוגית, כמסתמן משמה, מדגישה את ההקשר החברתי שבו מתרחשת פעילותם של הפילוסופים: המניעים החברתיים-הכלכליים הדוחפים אנשים מסוימים להקדיש את עצמם לקריירה פילוסופית, התפקיד החברתי-הפוליטי שהפילוסופים אמורים למלא בחברה, האופן שבו הם מתמסרים לפעילותם זו. כך אנו מגיעים לבחינת מקומו של הפילוסוף בחברה כתלוי בסוג החברה ובציפיות שיש לחברה הזאת ממנו: הפילוסוף כיועץ סתרים, ככהן דת חילוני, כתומך במשטר, כמצפון האומה; וגם כמורה הוראה, כגור, כמבקר, כמדען, כיוצר, כחכם, כאדם חופשי, כעסקן טרחן, כאויב העם ועוד. גם האופן שבו הפילוסוף ממלא את משימתו נבחן: כאשר הוא מתפקד כיוצר בודד (כדרך האמנים), כאשר הוא משתף פעולה עם אחרים לשם ביצוע המשימה המשותפת (כדרך המדענים) וכאשר מודגש ההיבט הביקורתי ואפילו המתפלמס של פעילותו הפילוסופית (כדרך הפרקליטים).

אשר לגישה ההיסטורית לפעילות הפילוסופית – זו מדגישה את ההקשר ההיסטורי והתרבותי שבו הפילוסופים מפתחים את יצירותיהם. היא מדגישה

מבוא

את הופעתן ואת השתנותן של האידאות הפילוסופיות לאורך ההיסטוריה. מנקודת המבט הזאת תורה פילוסופית היא חסרת פשר אלא אם היא מתייחסת להקשר ההיסטורי, הפוליטי והכלכלי שבו היא מתפרסת. כוונתי הן להקשר ההיסטורי הכללי ביחס לחברה ולשפה המסוימת שבתוכן הפילוסוף מוצא את עצמו מכוח הנסיבות המקריות של לידתו הן להקשר ההיסטורי הקשור למסגרת התרבותית שבה יצירתו מתפתחת. עניין זה מוביל אותנו לבעיה המרכזית של ההשפעות בפילוסופיה. מנקודת הראות ההיסטורית הזאת כל יצירה פילוסופית נולדת במסגרת היסטורית-תרבותית מסוימת, ובה היא מוצאת את ייחודה בלי שתוכל להשתחרר ממנה. זהו תחום ההיסטוריה של האידאות והתרבויות.

שלוש הגישות – הפסיכולוגית, הסוציולוגית וההיסטורית – הן כולן נקודות מבט חיצוניות על הפעילות הפילוסופית. האחת מטעימה את טבעו האנושי של העוסק בפילוסופיה, השנייה את החברה שבה הוא פועל והשלישית משלבת אותו בתוך הרצף ההיסטורי שבו הוא שזור. לעומת נקודות הראות החיצוניות האלה אפשר להתייחס אל הפעילות הפילוסופית כתופעה שיש לה ייחודיות משלה ולבחון אותה מבפנים, מזוויות שונות, אגב ניתוקה מהמקיף אותה והכנסתה, אם אפשר לומר כך, לסוגריים. כמובן, ההכנסה הזאת לסוגריים לעולם אינה מוחלטת אלא גולשת תמיד להקשרים המקיפים אותה. כל עוד אנו מודעים לכך שיש בהכרח גלישות אל מעבר לשוליים, אפשר בהחלט לחשוב על גישה פילוסופית צרופה לפעילות הפילוסופית. את הגישה הפנימית הזאת לפעילות הפילוסופית אני מבכר כאן.

יש דרכים שונות להיות פילוסוף, על פי אופני פעילות שיחדיו משלימים זה את זה. לחשוב כפילוסוף, להחזיק בעמדה פילוסופית, ליצור יצירות פילוסופיות, ללמוד וללמד פילוסופיה, לחיות כפילוסוף – כל אלה הם בעיניי הדיבטים העיקריים של הפעילות הפילוסופית, הנוגעים גם לכל מה שמשותף לה ולפעילויות האחרות של הרוח וגם למה שייחודי לה. אלה הנושאים שאעסוק בהם בספר הזה כדי להבין טוב יותר מה פירוש 'להיות פילוסוף'. הפרק 'לחשוב כפילוסוף' עוקב אחר הפילוסוף כאשר הוא משתמש ביכולותיו הפילוסופיות – כאשר הוא מתבונן, כאשר הוא מהרהר, כאשר הוא שואל, כאשר הוא מנתח, כאשר הוא מסביר, כאשר הוא מבסס. כל אלה הם הדיבטים העיוניים של הפעילות הפילוסופית. הפרק 'להחזיק בעמדה פילוסופית' בוחן את הבחירה הפילוסופית, את נקיטת העמדה הפילוסופית ואת הסיבות לגיוון בנקיטת העמדה: מה גורם לכך שנחזיק באמונות אידאיות כאלה ולא באחרות ולמה הבחירות העיוניות האלה מחייבות אותנו. זה הדיבט האידאולוגי של הפעילות הפילוסופית. הפרק

מבוא

'ליצור יצירות פילוסופיות' רואה בפילוסוף אומן של אידאות, יצרן של עצמים עשויי אידאות, על כל הידע והמיומנות הכרוכים בכך. זה ההיבט היצירתי של הפעילות הפילוסופית. 'ללמוד וללמד פילוסופיה' בוחן את בעיית ההתלמדות הפילוסופית, את שאלת החינוך הפילוסופי, את השאלה מה אפשר ללמוד ומה אפשר ללמד. זה ההיבט החינוכי של הפעילות הפילוסופית. ולבסוף, 'לחיות כפילוסוף' מחזיר אותנו לנושא שבימינו מרבים להרחיקו או להרחיקו – האתוס הפילוסופי, קרי אורח החיים שהפילוסוף מתחייב לו במסגרת הפעילות הפילוסופית שלו. מכלול ההיבטים האלה של הפעילות הפילוסופית הוא מה שהפילוסוף עושה כפילוסוף והוא מה שעושה את הפילוסוף לפילוסוף.

בבחינה הזאת של הפעילות הפילוסופית יימצאו בהכרח דברים החוזרים על עצמם, שהרי זוויות הדיון מתכנסות כולן לעבר אותו מוקד ומתלכדות בו. למשל, התהייה הפילוסופית אינה יכולה להיות מנותקת מן התפקיד המכוון של ההשערות הפילוסופיות, ואלה קשורות במישרין לנקיטת העמדות הפילוסופיות, שבעצמן קיימות רק דרך חיבורן של יצירות פילוסופיות וכך הלאה. מכאן שההצגה הזאת של פעילות הפילוסופים אינה מובילה להצגה קווית-דרדוקטיבית, אלא לרשת סבוכה ועבותה שיש להתירה בלי לפרקה. ראוי אם כן להסכים לחזור לפעמים על עצמנו אם אנו רוצים שהרשת שהפעילות הפילוסופית טווה אכן תיפרס לפנינו במלוא האמינות האפשרית.

לסיום אני מבקש לומר כמה מילים על כותרת הספר הזה – 'מורה דרך לאהוב החכמה'. 'מורה דרך' מתפרש בשני מובנים עיקריים: מורה דרך בשר ודם וספר הדרכה לתיירים. במשמעות הראשונה מורה הדרך הוא אדם המקבל על עצמו להוביל קבוצת אנשים ליעד מסוים בדרכים המוכרות לו. הוא המחליט על המסלול שיש ללכת בו על פי הקשיים בשטח ועל פי כושרם של האנשים ההולכים אחריו. מורה דרך מסוג זה הוא מטבע הדברים מכוון ומכתיב. הוא יודע לאן הוא רוצה להוביל, והוא יודע גם שבמבצע הזה הוא הנושא באחריות.

ספר ההדרכה לתיירים, לעומת זאת, מתאר עיר, אזור, ארץ, מציע מסלולים ואפשרויות שיטוט עצמאיות ומניח למשתמש לבחור כרצונו. ברור שבכל ספר הדרכה לתיירים מצוי מדרג אתרים. יש 'שכדאי לראות' (כהגדרת ספרי ההדרכה), אחרים 'שווים קפיצה', ועוד אחרים נדחקים לתחתית הרשימה כ'מעניינים' או כ'אפשר לראות'. הוזה אומר, אפילו בספרי ההדרכה התיירותיים המתירניים ביותר מציינים את מה שמתחייב, את מה שחובה לבקר בו. אך בסופו של דבר משאירים את מלוא החופש למשתמש, והוא יכול לבחור את הרצוי לו.

מבוא

הספר הזה מבקש להיות מורה דרך מן הסוג הזה – פתוח, ממעט בהוראות, מתאר יותר משהוא מכותיב, ועם זאת מדגיש את מה שנראה (לי) חשוב ואפילו יסודי כדי להבין את הפעילות הפילוסופית ולחיות אותה. מה מקווה אדם שאוהב אידאות כשהוא בוחר בקריירה פילוסופית? בתקופה שלנו, תקופה של אבטלה נרחבת, עיסוק מפרנס הוא הכרחי, אף כי בוודאי לא מספיק. הפילוסוף מקווה לזכות בהכרת חבריו, עמיתיו, תלמידיו וכלל הציבור. הוא גם רוצה ומקווה להוסיף אבן לבניין, להעמיק את יסודותיו, לפתוח אופק ולפלס נתיב שבו יוכלו האחרים להתקדם וליצור עולם חדש של אידאות.

נכון, כל זה שייך לתחום הדברים הבסיסיים בחיים. אך הוא אינו המהות עצמה. לפני הכול ומעל הכול ישנו העונג של העיסוק באידאות; השמחה שבבניית מגדלי אידאות כדי לחזק את עולמנו ולהחזיק אותו בתוכם; האושר שבהשתתפות במשחק האידאות המלהיב ביותר שאפשר להעלות על הדעת. בעבור מי שאינו מרגיש כך, הפילוסופיה אינה אלא עיסוק אחד מני רבים, אף כי מכובד וראוי בהחלט. אני עצמי נכנסתי לפרדס הפילוסופיה בגלל אהבת האידאות, ואת הספר הזה אני מקדיש לאוהביהן.